

LIPTÁK DOROTTYA

A GÖMBÖS KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJÁNAK EGYES KÉRDÉSEI A MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOM TÜKRÉBEN

1932. október 1.-én Gömbös Gyula került a miniszterelnöki székbe. A politikai vezetőréteg és az állami bürokrácia szélsőjobboldali csoportja eme a belpolitikában totális és nyílt fasiszta diktatúrára törő vezérének négy rövid esztendő is elegendő volt ahhoz, hogy Magyarországot a külpolitikában végleg elindítsa azon az úton, amely egyenesen ahhoz vezetett, hogy az ország a fasiszta hatalmak oldalán lépjen be a második világháborúba.

Ez a döntő jelentőségű tény készíthette — többek között — történészeinket arra, hogy a 60-as évek folyamán számos értékes műben a Gömbös kormány külpolitikáját közvetlenül, vagy közvetve behatóan elemezzék. Valamennyi szerző megegyezik abban, hogy a Gömbös kormány külpolitikáját agresszív külpolitikaként kell értékelnünk, melynek alapvető célja a status quo megszüntetése és a trianoni béke szét-törése volt. (Tegyük hozzá, hogy ez a külpolitika egyenértékű megfelelője volt a belpolitikának.)

Ez a revíziós politika azt jelentette, hogy Magyarország területi követelésekkel lépett fel Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia ellen, és ennek következtében mereven elutasított minden lehetőséget, mely a Kisantanthoz történő közeledést jelenthette volna.¹

A Gömbös kormány céljainak megvalósítását abban látta, ha Magyarország a Dunától délre Olaszországra s a Dunától északra Németországra támaszkodik, vagyis arra a két fasiszta hatalomra, mely szintén agresszív külpolitikát folytatott. Gömbös igyekezett Berlin és Róma közt a szorosabb együttműködést tőle telhetően segíteni és olyan látszatot kelteni, mintha a magyar külpolitika önálló volna. Ez a törekvés az ún. „konkurrens fasizmus” koncepció magyar változata volt.² Ez a közvetítő és egyensúlyozásra törekvő politika nem valósulhatott meg, ami azonban nem a Gömbös kormány tevékenységén múltott. A megoldás Németország és Olaszország viszonyának alakulásában rejlett.

A Gömbös kormány külpolitikájának másik jellemző tényezője volt, miként 1919. óta az előző kormányoké is, a legelvakultabb szovjetellenesség, melynek célja az volt, hogy Magyarország a szövetséges partnerek oldalán, alkalmas időpontban közreműködjen a szovjet rendszer megsemmisítésében.

A téma vizsgálatánál számos egyező pont mellett találkozunk olyan kérdésekkel is, melyeknek megítélésében a kutatók eltérő véleményen vannak. Épp ezért e dolgo-

¹ V.ö. erre legújabban KERÉKES LAJOS: Az első osztrák köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr. Értekezések a történeti tudományok köréből. 70. sz. Budapest, 1975. 149—151. l. 153—160. l. továbbá ugyanó: Az osztrák tragédia 1933—38. Budapest, 1973. 117—119. l. Mindkét helyen rámutat a magyar és az osztrák kormány érdekellentétére Csehszlovákiával összefüggésben.

² KERÉKES LAJOS: Az első osztrák köztársaság alkonya, Budapest, 1973. 144—146. l.

zatnak nem az a célja, hogy a Gömbös kormány külpolitikájának minden egyes elemét behatóan tanulmányozza, mint inkább az, hogy rávilágítson egyes kérdéseken a történészek által képviselt különböző álláspontokra.

Magyarország, mint ismeretes, a Gömbös kormány működése alatt került a német külpolitika uszályába. Ezt elősegítette 1933. január 30-án Hitler hatalomra jutása, akivel Gömbös már korábban is igen jó kapcsolatokat tartott fenn. Annak a kérdésnek megítélésében azonban, hogy a magyar külpolitikában mióta érvényesült egyértelműen a német orientáció, és ezzel összefüggésben mikor szorult a második helyre a kormány olasz-barát külpolitikája, történészeink eltérő nézetet vallanak.

Karsai Elek, Gömbös 1933. június 17—18-án Hitlernél tett látogatását jelöli meg határköként. Ennek a találkozóknak a szerepét úgy ítéli meg, hogy „döntő jelentőségű volt a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikai vonalvezetésében, a magyar külpolitika — e találkozó után, — végleg csatlakozott az agresszív német külpolitikai koncepcióhoz”.³

Ormos Mária, Ránki György, Pritz Pál, Ádám Magda és Kerekes Lajos ellenben azt a nézetet képviselik, hogy Gömbös az 1933. júniusi találkozó során még nem fogadta el teljesen Hitler külpolitikai elképzeléseit, különösen ami a revízió kérdését illeti. Az olasz orientáció így továbbra is elsődleges maradt a magyar külpolitika vonalvezetésében. Ormos Mária megállapítja, hogy Gömbös berlini útja kétségtelenül a német orientáció megalapozását jelentette de külpolitikánk további fejleményei megmutatták, hogy Magyarország ekkor még nem kötelezte el magát végleg Németországnak.⁴

Berend T. Iván és Ránki György, Gömbös 1935. szeptemberi látogatását fordulópontnak tekinti. Ekkor ugyanis — megállapításuk szerint — Gömbös hajlott arra, hogy Hitlernek Magyarország irányában már korábban is hangoztatott revíziós elképzeléseit elfogadja és ennek fejében a magyar kormány Jugoszlávia felé közeledést mutasson.⁵ Berend T. Iván és Ránki György a magyar kormány részéről a német álláspont elfogadását olyan folyamatnak tekinti, mely 1935. őszén indult meg és 1936. folyamán tovább erősödött.⁶

Pritz Pál a kérdéstről viszont Göring 1935. májusi budapesti látogatására, valamint Sztójay Döme berlini magyar követ 1936. nyarán a külügyminisztériumnak küldött jelentésére, továbbá Neurath német külügyminiszter 1937. júniusában tett budapesti látogatására hivatkozva úgy véli, hogy a Gömbös kormány, valamint a Darányi kormány is, egy ideig még nem fogadta el Németország koncepcióját a revízió kérdésében. Döntő változásnak ebben a kérdésben Pritz Pál csak Darányi 1937. novemberi németországi látogatását tekinti.⁷

Ádám Magda, a kormánynak a német külpolitikához történő végleges csatlakozását 1936. őszére teszi. Gömbösnek 1935. szeptemberében Hitlernél tett látogatását, — melynek során a magyar kormány Jugoszláviával szemben támasztott eddigi revíziós igényeit mérsékelte, — úgy ítéli meg, hogy Gömbös az engedményt „csupán kényszerhelyzetben tette és esze ágában sem volt Hitlernek tett ígéretét megvalósítani.”⁸ Ezt az érvelést alátámasztja Szabó László római katonai attasé

³ KARSAI ELEK: Iratok a Gömbös—Hitler találkozó (1933. június 17—18.) történetéhez. Levéltári Közlemények. 1961. 152. l.

⁴ ORMOS MÁRIA: Franciaország és a keleti biztonság, 1931—36. Budapest, 1969. 239. l.

⁵ BEREND T. IVÁN—RÁNKI GYÖRGY: Magyarország a fasiszta Németország életterében. Budapest, 1961. 130—131. l.

⁶ BEREND T. IVÁN—RÁNKI GYÖRGY i. m. 133. l.

⁷ PRITZ PÁL: A Kiel-i találkozó, Századok, 1974. 3—4. sz.

⁸ ÁDÁM MAGDA: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest, 1968. 78. l.

1936-ban kelt titkos feljegyzésével, mely szerint Olaszország győztesen kikerülve az abesszin háborúból, Jugoszlávia ellen támadást tervez, melybe a Gömbös kormányt is bele kívánja vonni.⁹ A terv szerint Magyarországnak kellett volna az olaszokat fedeznie, és feltartóztatnia Csehszlovákiának és Romániának esetleges közbeavatkozását.

Ádám Magdának a fentiekre vonatkozó érvei helytállóak, Olaszország katonai erejét ugyanis az abesszin háború jelentősen megrendítette. Ezenkívül a magyar hadsereg sem lett volna képes ellenállni a feltételezhető csehszlovák és román rohamoknak, amelyet egyébként a magyar kormány is így ítélte meg. A legdöntőbb érv azonban az, hogy Németország ellenére, ebben az időpontban már sem Olaszország, sem Magyarország nem kezdhették volna háborút. Jugoszlávia megtámadása viszont éles ellentétben állt Hitler balkáni politikájának elképzeléseivel.

Ügylehet éppen Ádám Magda helyes érvei mondanak ellent következtetéseinek, vagyis annak, hogy a magyar külpolitikában az olasz orientáció döntő súlya csak 1936. őszén szűnt meg. Olaszország ugyanis az abesszin háborúban annyira meggyengült, hogy már nem volt képes diktálni a Duna-medence politikáját. A Gömbös kormány sem kockáztathatott ilyen, a német érdekekkel szembenálló kétes kimenetelű kalandot. 1936. őszén már nem beszélhetünk a magyar kormány részéről Németország és Olaszország közötti egyensúlyozó politikáról. Ekkorra Magyarországon a német befolyás már egyértelműen előtört.

Ennek az állításnak az igazolására vizsgáljuk meg részletesebben az 1935. ősze és 1936. ősze között lejátszódó nemzetközi eseményeket, mivel ezek a magyar külpolitika irányvonalára is döntő hatással voltak.

1935. október 3-án Olaszország hadat üzent Abessziniának. Mussolini úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a nyugati hatalmak, vagyis Anglia és Franciaország, nem fognak kifogást emelni Olaszország eme lépése ellen. Ezt az elképzelését döntően a Laval—Mussolini közt létrejött megegyezésre alapozta. Az 1935. január 6-án született paktum egyik lényeges eleme a gyarmati kérdés rendezése volt. Ebben a szerződésben olyan megállapodásra jutottak, hogy Franciaország Szomáliában egy kisebb sávot átad Olaszországnak. Határkiigazítást fognak végrehajtani Líbia és Egyenlítői Francia Afrika között. Egyezményt kötöttek a tuniszi olaszok jogi helyzetének rendezésére. Franciaország részéről azonban a legjelentősebb engedményt az jelentette, hogy a Dzsibuti—Addisz Abbeba-i vasútvonal francia tulajdonban levő részvényeinek egy részét átengedte az olasz félnek. Ez azt jelentette, hogy Olaszország megkaparintotta azt a vasútvonalat, mely az olasz felvonulást és utánpótlást biztosíthatta Abesszínia ellen.¹⁰

Máig sem eldöntött tény, hogy a Mussolini és Laval között folyó magánbeszélgetés során Laval valóban szabadkezet adott-e Mussolininak Abessziniát illetően. Laval ezt határozottan tagadta, csak a gazdasági engedményeket ismerte el. Viszont Mussolini többször kifejtette, hogy Laval ebben a kérdésben teljesen az olaszok belátására bízta a dolgokat.¹¹

Laval valószínűleg tehetett olyan kijelentést, amellyel Mussoliniban azt a meggyőződést kelthette, hogy Franciaország az Abesszíniaiba történő behatolást nem ellenzi.

⁹ Szabó László római katonai attasé titkos feljegyzései. Magyar Országos Levéltár Külügyminisztérium, rezervált politikai iratok (a továbbiakban OL Küm. res. pol.) 1936—49—204. sz.

¹⁰ ORMOS MÁRIA i. m. 350. l. és Ambró ideiglenes párizsi ügyvivő jelentése, OL Küm. res. pol. 1935. január 3. 63. pol. oszt. 1935—11/27—3/45/.

¹¹ Barcza vatikáni magyar követ jelentése, OL Küm. res. pol. 1935. 11/27—1128. Szabó László római magyar katonai attasé jelentése. OL Küm. res. pol. 1935—23—677. K. 64.

Anglia, Franciaországhoz hasonlóan, mérséklő magatartást tanúsított az abesszin kérdésben. Londoni politikai körökben úgy vélték, hogy az európai status quo fenntartása Olaszország nélkül nem lehetséges. Ezért hajlottak a kompromisszumra, nehogy esetleges határozott fellépésükkel Olaszországot a hitleri Németország felé tolják.¹² Ennek jelei már 1934. végén megmutatkoztak, amikor Olaszország részéről az Abesszinia elleni első határincidensek megtörténtek. Abesszinia panaszt tett ugyan a Népszövetségnél, de a két nagyhatalom gondoskodott arról, hogy a panasz ne találjon orvoslásra.

Mussolini tehát annak a tudatában kezdhette meg Abessziniába való behatolását, hogy maga mögött tudhatta Franciaország és Anglia hallgatóságos beleegyezését, vagy legalábbis pozitív semlegességét. Anglia 1935. nyarán még olyan hangokat hallatott ugyan, hogy nem fogja tétlenül nézni Olaszország agresszióját, de a gyakorlat megmutatta, hogy nem sokat tett ennek érdekében. Nem avatkozott be Abesszinia oldalán sem szárazföldi csapatokkal, sem hajóhadával, hogy elvágja a Földközi-tengeren az olasz utánpótlást. Sőt, 1935. december 9-én Hoaré és Laval titkos egyezményt kötött, mely szerint Olaszország megkapja Etiópia kétharmad részét. A maradék, formálisan független Etiópia pedig Olaszország gyámsága alá kerül. A titkos egyezmény szövege viszont a sajtóban lelepleződött és ez a két politikus bukásához vezetett.¹³

A Népszövetség 1935. október 7-i ülésén szankciókat léptetett ugyan életbe Olaszország ellen, de ezek nem terjedtek ki katonai területre, csak gazdaságilag érintették Olaszországot. A hadiipar számára döntő fontosságú nyersanyagok behozatalát pedig továbbra is biztosították.

Mégis, Mussolini az angol és a francia kormány lépéseit nem a tolerancia jeleként értékelte, hanem kifejezetten úgy érezte, hogy Anglia és Franciaország az abesszin kérdésben becsapta őt. Villani római magyar követnek a Duce kijelentette, hogy „ma már tisztán látja, mit ér a francia barátság”.¹⁴ December végén pedig Mussolini avval fenyegetőzött, hogy ha a francia kormány nem lép fel a kőolaj-szankciók bevezetése ellen, mely Olaszországot nagymértékben sújtaná, felrúgja az olasz-francia egyezményeket és kilép a Népszövetségből.¹⁵ Olaszország gondjait fokozta, hogy csapataik igen nehezen és súlyos áldozatok árán haladtak előre. Ezenkívül a líra árfolyama erősen esett, és így Olaszország gazdasági nehézségei szaporodtak. Ezek után Mussolini 1936. januárjában döntő lépésre szánta el magát.

Hitler az abesszin konfliktus első hónapjaiban visszahúzó magatartást tanúsított. Von Hassel római német követ ezt így foglalta össze; „Németország ugyan nem vett részt a Népszövetség által meghirdetett bojkottban, mert nem kívánja, hogy Olaszország és Mussolini fasiszta rendszere, mely a szovjettel szemben értékes hajtóerő, jelentékenyen meggyengüljön, de nem bánja, ha az orrára ütnek egyet. Ezt a leckét Róma megérdemli, azért az elbizakodottságért, amellyel a többi hatalmat és különösen Németországot kezelte.”¹⁶

Hitler a helyzetet úgy ítélte meg, hogy az Olaszország melletti nyílt kiállítás nem érné meg Németországnak azt, hogy Nyugat felé esetleg be kelljen csuknia

¹² Deutsche Geschichte seit dem ersten Weltkrieg. (Veröffentlichung des Instituts für Zeitgeschichte. I. 440—447. I. Deutsche Verlaganstalt, Stuttgart, 1971. TOKODY GYULA—NIEDERHAUSER EMIL: Németország története, Budapest, 1972. 311—312, 316—318. I. GILBERT BADIA: Németország tegnap és ma. Budapest, 1965. 252—258. I.

¹³ DIÓSZEGI ISTVÁN: Két világháború árnyékában. Budapest, 1974. 239. I.

¹⁴ Villani római magyar követ jelentése. OL Küm. res. pol. K. 64. 1935—23—771.

¹⁵ ORMOS MÁRIA i. m. 393. I.

¹⁶ von Hassel római német követ jelentése. OL Küm. politikai osztály 161. 21/7. 3002/1935.

kapuit. Különösen vonatkozott ez Angliára, hiszen az 1935. júniusában kötött német-angol—flottaegyezmény révén a két ország között kialakult szivélyes viszonyt, Németország pozitív állásfoglalása Olaszország mellett, bizonyára nehezítette volna. Hitler óvatosságának oka az volt tehát, hogy nem volt meggyőződve arról, hogy Mussolini sikeresen hajtja végre az abesszin kalandot és eleinte még nem tudta kiszámítani erre vonatkozólag Franciaország és Anglia reakcióját. Kezdetben Hitler Olaszország felé az exportot nem növelte, később pedig nem emelte lényegesen. Erre az intézkedésre hatott Németország erőteljes felfegyverkezése is, ami jelentősen lekötötte gazdasági erejét. Hitler Genfben is tudtul adta, hogy Németország bizonyos mértékben a szankciós politika részese.

Hitler az események alakulásából fokozatosan megértette, hogy Olaszországnál jelentős eredményeket érhet el. Ezt a nézetét egyrészt Párizs és London magatartására alapozta, ahol a gyengeség jelei erősen mutatkoztak. Anglia ugyanis a fegyverkezés terén jelentősen elmaradt Németországtól, Franciaország határozott cselekvését pedig a belső erők széttagoltsága nagymértékben akadályozta. Hitler tehát meggyőződhetett arról, hogy a két nagyhatalom nem úgy lépett fel Olaszország ellen, ahogy azt ő eredetileg várta.

A másik döntő lépést viszont Olaszország tette meg.

Olaszország—korábban említett gyengesége miatt,— kezdte Ausztriával szemben vállalt kötelezettségét terhesnek érezni és megpróbált Németország felé közeledni. Ennek egyik jele az volt, hogy taktikai okokból megindította a Brenneren állomásozó csapatainak visszavonulását.

Mussolini ennek a politikai változásnak leghatározottabb formában 1936. január 6-án adott hangot. Ulrich von Hassell római német nagykövettel folytatott beszélgetésében „az osztrák kérdésben 1933 óta képviselt álláspontját teljesen revideálta. Bizonyos érdeklődést még mutat Ausztria állami létének fenntartására, ha azonban Ausztria, mint formálisan feltétlenül önálló állam, gyakorlatilag Németország csatlósává válnék; neki semmi ellenvetése nem volna ez ellen”.¹⁷

Kerekes Lajos megvilágítja azokat a pragmatikus megfontolásokat, amelyek Hitlert 1933-ban arra kényszerítették, hogy eltérje, sőt külszínre támogassa Ausztria függetlenségét, holott, mint ausztriai születésű, fanatikusan ragaszkodott az Anschlusshoz.

A Duce nyilatkozata meggyőzte Hitlert, hogy Mussolini számára „Stresa egyszer és mindenkorra halott”, vagyis az abesszin válság lehetővé teszi, hogy esély nyíljon Németország terveinek realizálására, ami a Rajna remilitarizálását és a locarnói szerződés szétzörését jelenti.¹⁸

Február 22-én Mussolini ismét biztosította Hassellt arról, hogy Németországnak semmiképpen sincs félivalója Olaszországtól. Abban az esetben, ha Németország a francia—szovjet ratifikációs szerződésre hivatkozva felbontja a locarnói szerződést, Olaszország, Franciaországgal és Angliával nem fog együttműködni.¹⁹

Hitler Mussolini nyilatkozatából levonta a következtetéseket és 1936. július 11-én megkötötte a német—osztrák szerződést. Ausztria ezentúl külpolitikai lépésre csakis Németország jóváhagyásával szánhatta el magát és az osztrák náciakat is kénytelen volt bevenni az új kormányba. Egyidejűleg titkos megállapodás született

¹⁷ E. ROBERTSON: Zur Wiederbesetzung des Rheinlandes, 1936. Viertelsjahrshefte für Zeitgeschichte, 1962. 2. sz. 189. l. KERESKES LAJOS: i. m. 133. l. 146. l., továbbá uő.: Az osztrák tragédia, 129—130. l. A nyílt politikai fordulat felé azonban, mint a szövegben erről szó van, Hitler csak 1936 elején, Mussolini nyilatkozata után tette meg az első lépéseket.

¹⁸ Deutsche Geschichte seit dem ersten Weltkrieg. I. 450—452. l.

¹⁹ E. ROBERTSON i. m. 198. l.

Németország és Olaszország között, mely a Duna-térségben való együttműködést biztosította.

Az 1936. január 6-a és július 11-e közt eltelt időszak eseményei egyértelműen kifejezik, hogy Olaszország annyira meggyengült az abesszíniai háborúban, hogy kénytelen alárendelni magát Németország elképzeléseinek. Ez egyben azt jelentette, hogy a magyar kormány számára is megszűnt az egyensúlyozási politika lehetősége. Az egyik pillér, Olaszország, kidőlt. Így Magyarország külpolitikájában a német orientáció vált elsődlegessé.

Külpolitikánk megítélésének másik jelentős sarkköve Magyarország állásfoglalása az Anschluss-kérdésben, amely szervesen összefügg az előbb tárgyaltakkal. Ismeretes, hogy szubjektív hajlamaik szerint az akkori magyar politikai vezetők, Horthy, Gömbös és csoportja, sőt Bethlen is egyetértettek az Anschlusszal. A politikai érdekek azonban egyelőre más állásfoglalásra készítették őket. A történeti szakirodalomban abban a területben térnek el a nézetek, mikortól számítható Gömbös nyílt színvallása az Anschluss mellett.²⁰

Karsai Elek, Gömbös és Hitler 1933. június 17—18-a között lezajlott találkozásából arra a következtetésre jut, hogy Gömbös már ekkor „áldását adja az Anschlussra”.²¹

Bethlen, akinek külpolitikai elveit Gömbös ekkor még híven követi, már 1927-ben, Mussolininél tett látogatásakor erről a kérdéstről úgy nyilatkozik, hogy: „az Anschluss, akár akarjuk, akár nem, meglesz és ezért Magyarország nem tesz és nem is tehet ellene semmit”.²² Ezt az álláspontot fejezi ki Bethlen 1934. március 14-én a Pesti Naplóban megjelent cikke is, mely jól tükrözi a Gömbös-kormány véleményét is ebben a kérdésben. „Magyarországnak az osztrák kérdésben semlegességi álláspontot kell elfoglalnia mindaddig, ameddig nem teljesítik követeléseit a nagyhatalmak.”²³

Karsai Elek tehát az Anschluss-kérdést a magyar kormány részéről adás-vételi ügynek tekinti. Vagyis: a Gömbös-kormány hajlandó az Anschlusst támogatni, ha cserébe megfelelő ellenszolgáltatást kap.

Ormos Mária, a Gömbös—Hitler találkozó beszélgetés-tervezetét elemezve a helyzetet szintén úgy ítéli meg, hogy a magyar kormány az Anschlusst eladható kérdésnek tekinti, kedvező kereskedelmi egyezményért. A téma egészét tekintve viszont úgy vélekedik, hogy „változás a magyar kormány osztrák politikájában a berlini út után annyiban következett be, hogy míg korábban egyértelműen Dollfuss mellett állt, addig most Hitler ígérete alapján — ami tudniillik a Gömbös-féle általános koncepció megvalósíthatóságát illeti—elképzelhetőnek tartotta, hogy Ausztriában valamivel később választásokat tartsanak, s azok eredményeként keresztényszocialista-nemzetiszocialista koalíciós kormány alakuljon.”²⁴

Berend T. Iván és Ránki György az 1933. júniusi Gömbös-Hitler találkozóval kapcsolatban azt a következtetést vonja le, „— Gömbös az azonnali Anschluss ellen foglalt állást, viszont hangoztatta, hogy teljesen egyetért és támogatja az Ausztriával kapcsolatos jelenlegi német álláspontot,”²⁵ vagyis választások útján egy náci-

²⁰ Horthy véleménye az Anschluss-kérdésben, v.ö. erre KERÉKES LAJOS: Az osztrák tragédia, 100. l. Schuschnigg visszaemlékezése Horthyval az 1934. augusztusában Budapesten folytatott beszélgetésére.

²¹ KARSAI ELEK: A budai Sándor palotában történt, Budapest, 1964. 247. l.

²² Bethlen—Mussolini tárgyalás. OL Küm. res. pol. 1927—23—171.

²³ KARSAI ELEK i. m. 251. l.

²⁴ ORMOS MÁRIA i. m. 240. l.

²⁵ BEREND T. IVÁN—RÁNKI GYÖRGY i. m. 91. l.

barát kormány hatalomra kerülését. Berend és Ránki, Gömbös 1935. szeptemberi berlini látogatását értékeli úgy, hogy „az Anschluss kérdésében is megváltozik a korábban Olaszország és a római hármas egyezmény politikai céljait erősen tekintetbe vevő magyar álláspont. Gömbös nemcsak, hogy nem foglal állást az Anschluss ellen, hanem a megbeszélések során Németország támogatása is felmerül...²⁶

A kérdés magvát jól ragadja meg Juhász Gyula, mikor rámutat hogy Magyarország az állásfoglalása a lényeges külpolitikai kérdésekben döntően a német—olasz viszonytól függ.²⁷ Ahhoz tehát, hogy a Gömbös-kormány szerepét az Anschluss-kérdésben világosan meg tudjuk ítélni, ezen időszak német—olasz kapcsolatait kell tüzetes vizsgálat alá venni.

Berlin és Róma elképzelése 1933 nyarán még igen távol állott egymástól. A Duce ekkor még erősen ragaszkodott Ausztria függetlenségéhez, ami természetesen jelentősen befolyásolta a magyar kormány álláspontját is. Alátámasztja ezt Gömbös feljegyzése, Hitlerrel folytatott 1933. júniusi találkozásáról, melyben úgy véli, hogy „Hitler a többséget — tudnillik az ausztriai választásokon — úgysem kapja meg, — így módunkban lesz az önálló Ausztria gondolatát, amely Olaszországnak és Magyarországnak is célja és megkönnyíti az európai helyzet kifejlődését is, továbbra is képviselni”²⁸

Ha figyelembe vesszük, hogy Gömbös eme feljegyzése abból a célból készült, hogy Kánya külügyminiszter számára támpontokat biztosítson Hory római magyar követnek adandó utasításokhoz, akkor Gömbös kijelentését úgy kell megítélni, hogy — mintegy közvetve — bizonygatni kívánja az olasz kormánynak: ha az ausztriai választások Hitler számára nem lesznek sikeresek, akkor a magyar kormány hallgatólagos hozzájárulását az Anschluss-hoz semmisnek lehet tekinteni és Olaszország és Magyarország is visszatérhet ebben a kérdésben korábban képviselt álláspontjához.

Az Anschluss-szal kapcsolatos valóságos magyar álláspontról Gömbösnek 1933. június 19-én Hitlernél tett, a német pártkörök kezdeményezésére történt látogatása alkalmával kifejtett nézetei tájékoztatnak. Ekkor ugyanis Gömbös a következőket mondta Hitlernek: „A magyar közvélemény néhány évvel ezelőtt nem volt kedvezőtlen az Anschluss-kérdéssel szemben. A hangulatot nagymértékben megváltoztatta az elzárkózó német külkereskedelmi politika. A magyar mezőgazdasági körök rémülettel gondolnak arra az eshetőségre, hogy az Anschluss következtében az osztrák piacot is elveszíthetik, aminek a magyar mezőgazdaságra katasztrofális kihatása lenne. A helyzetet lényegesen módosítaná, ha sikerülne a magyar—német viszonyt olyan bázisra fektetni, amely a magyar gazdasági érdekeket kielégítené. Egyébként Magyarország, sajnos oly csekély hatalmi tényező, hogy az Anschluss-kérdésben egyik irányban sem gyakorolhat nagyobb befolyást. Az osztrák—német viszony elmérgesedése magyar szempontból igen sajnálatos. Mindkét országgal jó viszonyban vagyunk és rendkívül fontos ránk nézve, hogy mindkettőjünkkel számos kérdésben, hol paralel érdekeink vannak, együttműködjünk. Kérdés Hitlerhez: hajlandó volna-e politikáját enyhíteni az osztrák kormánnyal szemben? Kézenfekvő, hogy rendkívüli érdekeink fűződnek a barátságos német—olasz kapcsolatok kifejlődéséhez. Hogyan ítéli meg Hitler a jelenlegi német—olasz kapcsolatokat és fejlődésüknek kilátásait?”

Hitler erre azt válaszolta, nem gondol az Anschlussra, de kitart az ausztriai új választások mellett és azok után a nemzetiszocialisták és a keresztényszocialisták

²⁶ BEREND T. IVÁN—RÁNKI GYÖRGY i. m. 130. l.

²⁷ JUHÁSZ GYULA: Magyarország külpolitikája, 1919—1945. Budapest, 1969. 145. l.

²⁸ Gömbös Gyula feljegyzése Hitlerrel folytatott tanácskozásáról. KARSAI ELEK i. m. Levéltári Közlemények, 185. l.

képviselőiből alakítandó koalíciós kormány követelése mellett, Ausztriával kapcsolatban közös a német—olasz—magyar érdek. Csak amiatt ragaszkodik a nemzetiszocialisták részvételéhez az osztrák kormányban, hogy kellő biztosítéka legyen arra, hogy Ausztria nem orientálódik Franciaország vagy a Kisantant felé. Kijelentette, azonban azt is, hogy Dollfussban nem bízik. Gömbös azzal a meggyőződéssel távozott Berlinből, hogy Hitler és Dollfuss között megegyezés nem lehetséges. Új választások esetén pedig Dollfuss nem maradhat többé az osztrák kormány élén.²⁹

Jelentős részben, bár az előzőkből kitetszően, nem teljesen helyesnek bizonyult Ormos Mária, továbbá Berend T. Iván és Ránki György véleménye.

Karsai Elek feltételezését, már tudniillik azt, hogy a Gömbös kormány elvileg nem ellenzi az Anschlusst, csak az időpontot nem látja még erre alkalmasnak, — Gömbösnek az 1934-es római osztrák—olasz—magyar szerződés létrehozásakor tett az a kijelentése látszik igazolni, amely szerint Magyarország ugyan egyetért Ausztria függetlenségével, de nem tehet lépéseket Németország ellen, mert revíziós igényeinek támogatásában feltétlenül szüksége van rá.³⁰ A római hármass egyezmény megkötése azonban kétségtelenül Ausztria függetlenségének a megerősítését jelentette. Míg azonban Mussolini és Dollfuss, Ausztria önállóságának jelentőségét emelték ki, addig Gömbös, mindenáron a németeknek a szerződéshez való csatlakozását szorgalmazta.³¹ A londoni olasz nagykövetség jelentése is beszámol arról, hogy Mussolininak igen nagy erőfeszítésébe került, míg Gömbös hozzájárult a politikai szövetség megkötéséhez, mivel a magyar miniszterelnök a revízió miatt erősen ragaszkodott a németek bevonásához. Az a tény azonban, hogy Magyarország kormánya, — ellentételesei ellenére — aláírta a római szerződést, vagyis engedett Mussolini politikai nyomásának, mutatta, hogy Gömbös hajlott ugyan arra, hogy engedjen Hitlernek az Anschluss kérdésében, de ezt ekkor még nyíltan Mussolini miatt nem tehette meg.

1934. június 14-én Velencében találkozott először a két fasiszta hatalom vezetője. Ekkor még az erőviszonyok a Ducénak kedveztek és elutasította Hitler ajánlatát az ausztriai népszavazásra vonatkozólag. Figyelmeztette Hitlert, ha továbbra is nyomást gyakorol Ausztriára és folytatja izgatásait, ez negatív hatással lesz a két ország viszonyára.³²

A Mussolini és Hitler között kialakult feszült viszonyt tovább élte június 25-én Dollfuss osztrák kancellár meggyilkolása. Mussolini a puccs hírére két hadtestet vont össze a határon. Táviratban erősítette meg Ausztria függetlenségét és teljes katonai támogatást ajánlott fel. Ezzel szemben Gömbös a „8 órai Újság-ban” olyan cikket jelentetett meg, mely Németország nyilvánvaló felelősségét az akcióban egyetlen szóval sem említette. Gömbös július 26-án Colonna olasz követnek kifejtette, hogy helyteleníti az olasz csapatösszevonásokat és a Németországgal való együttműködés szükségességéről beszélt.³³ Érthető volt a Gömbös-kormány aggodalma, mivel Olaszország esetleges lépései miatt úgy érezte, hogy külpolitikánknek a tengelye inoghat meg. Számára Ausztria függetlensége nem sokat jelentett. A lényeg az volt, hogy az általa hön ohajtott Berlin—Róma tengelynek semmi se álljon útjába.

1934. augusztusában Schuschnigg, az új osztrák kancellár Firenzébe látogatott.

²⁹ KERÉKES LAJOS: Az első osztrák köztársaság alkonya. 145—146. l. KERÉKES LAJOS: Az osztrák tragédia, 128—130. l.

³⁰ KERÉKES LAJOS: Anschluss, 1938. 117. l.

³¹ RÁNKI GYÖRGY: A római hármass egyezmény és a német külpolitika. Századok, Különlenyomat, 1961. 662—663. l.

³² Budapesti olasz katonai attasé jelentése. OL Küm. res. pol. 1934—23—320.

³³ Colonna budapesti olasz követ. jelentése. OL Küm. 1934—23/7—2760.

Mussolini itt ismét felajánlott az osztrákoknak nagy mennyiségű hadifelszerelés-szállítást és gazdasági támogatást, valamint újból demonstrálta Ausztria függetlenségét.

Novemberben pedig már Gömbös tárgyalta a Ducéval. Előzőleg azonban a marseillei merénylet válságos helyzetbe sodorta a magyar kormányt. Mussolini tehát jelentős helyzeti előnyben volt Gömbössel szemben. Ezt a tényt megfelelően ki is használta; hiszen Magyarország a marseillei üggyben csak Olaszországtól várhatott segítséget, Mussolini és Gömbös ismét megerősítette a római egyezmény szellemét és Ausztria függetlenségét. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy Magyarország kormánya egy percig is lemondott volna a német vonalról és aközvetítés lehetőségéről.

1934. vége felé új szelek kezdtek fújdogni az olasz külpolitikában. Megindult a közeledés Olaszország és Franciaország között. A tervezett szerződés fő pontja a gyarmati kérdés rendezése volt, bizonyos francia engedmények nyújtása, Mussolini afrikai behatolásának elősegítésére. Másodrangú kérdés volt a Duna-medence rendezésének ügye. A francia—olasz dunai paktum-tervezet a Népszövetség keretében kívánta a kelet-európai államok ügyét rendezni, olyan egyezmények megkötésével, melyek garantálják az érdekelt országok területi integritását, a belügyekbe be nem avatkozást, és megakadályozzák a politikai rendszerek erőszakos megváltoztatását. A dunai-paktum tervét azonban az osztrák kormány igen kevésnek találta Ausztria függetlenségének biztosítására, míg Gömbös váltig azt hangoztatta, hogy Ausztria függetlenségét csakis a nagyhatalmak hivatottak szavatolni, köztük természetesen Németország is.³⁴

Mussolinit mindez nem befolyásolta abban, hogy Gömböstől függetlenül, 1935. január 7-én megkösse a szerződést Lavallal, vagyis elfogadja a francia dunai-paktum tervet. Mussolini mindenáron szabadkezet akart kapni Abesszínia ellen, s úgy gondolta, az európai kérdést „pihenteti” addig, ameddig az abesszíniai háborúból győztesen nem kerül ki. Mielőtt azonban még elindította volna a hadjáratot Abesszínia ellen, szeretete volna Olaszország helyzetét Németországgal szemben biztosítani. Roatta, az olasz hadsereg kémelhárítási főnöke 1935. júliusában Budapesten közölte, hogy rövidesen Berlinbe fog utazni, mivel a Duce enyhíteni kíván az olasz—német viszonyon. Ennek feltétele azonban Ausztria német részről való függetlenségének elismerése volt.³⁵

Az abesszin események mutatták, hogy Mussolini már nem nagyon szabhat feltételeket. A Ducének szüksége volt Németország támogatására, és ennek elnyeréséért neki is nyújtania kellett valamit. Ez pedig a Duna-medencéből való politikai visszavonulás volt, ami egyben Ausztria függetlenségének feláldozását is jelentette. Világosan kifejezi ezt Mussolini és von Hassel, már korábban említett, 1936. január 6-i beszélgetése, melyben a Duce gyakorlatilag lemondott az önálló Ausztria szavatolásáról,³⁶ valamint a Mussolini egyetértésével június 11-én megkötött német—osztrák szerződés.

Schuschnigg a helyzetet úgy fogta fel, hogy mindez csak átmenet. Ha Olaszország győztesen fejezi be az abesszíniai háborút, ismét nagyobb teret tud szentelni az osztrák kérdésnek, ami Ausztria megerősödését is jelentheti. Olaszország azonban ekkorra már gyakorlatilag levette a kezét Ausztriáról, ami azt jelentette, hogy a magyar kormány elől is elhárult az akadálya annak, hogy az Anschlusst nyíltan is támogassa.

³⁴ Gömbös Gyula személyes üzenete Mussolininak, 1935. január 4-én. OL Küm. res. pol. 1935—23—9.

³⁵ Roatta tábornok beszélgetése Somkuthy vezérkari főnökkel, 1935. július 8-án. OL Küm. res. pol. 1935—23—494.

³⁶ E. ROBERTSON i. m. 189. l.

Lipták Dorottya

DIE EINZELNEN FRAGEN DER AUSSENPOLITIK DER GÖMBÖS-REGIERUNG IM SPIEGEL DER UNGARISCHEN HISTORISCHEN LITERATUR

In den sechziger Jahren sind zahlreiche wertvolle Werke erschienen, in denen unsere Geschichtsschreiber die Aussenpolitik der Regierung von Gömbös unmittelbar oder mittelbar eingehend analysieren. Bei der Untersuchung des Themas findet man neben vielen identischen Punkten auch Fragen bei deren Beurteilung die Forscher verschiedener Meinung sind. Mit Rücksicht auf die Fülle der Fachliteratur hat die Facharbeit nicht den Zweck, ein jedes Element der Aussenpolitik der Gömbös-Regierung vertieft zu studieren, die Standpunkte der Geschichtsschreiber in den einzelnen Fragen mit den Tatsachen zu konfrontieren und zu versuchen in den untersuchten Fragen zu den Feststellungen zu gelangen, die durch die Geschichte bestätigt worden sind.

Ein viel diskutiertes Problem ist die Analyse der Aussenpolitik der Gömbös-Regierung, seit wann, die deutsche Orientation in der ungarischen Aussenpolitik primär zur Geltung kam und damit im Zusammenhang, wann sich die Freundschaftspolitik zu Italien auf den zweiten Platz zurückgedrengt wurde. Ein anderes ebenfalls viel umstrittenes Problem der Regierung von Gömbös, das mit dem vorher aufgeworfenen Problem organisch zusammenhängt, ist die Stellungnahme von Ungarn in der Frage des Anschlusses. In der ungarischen historischen Fachliteratur gehen Meinungen in der Hinsicht auseinander, seit wann Gömbös die Anschluss-Bestrebungen der Deutschen offen unterstützt habe. Man kann auf beide Fragen eine Antwort nur im Zusammenhang mit der Grossmachtspolitik geben.

Die Resultate der Untersuchung in den beiden erwähnten Fragen sind:

1. die deutsche Orientation in der Aussenpolitik der Regierung von Gömbös wurde zwischen 6. Januar 1936 und 11 Juli 1936 primär;
2. in der gleichen Periode folgte die Regierung von Gömbös in der Anshluss-Frage eindeutig der deutschen Richtlinie.